

autoritatea informației științifice. La fel, datorită informațiilor clar prezentate, susținute de un catalog al descoperirilor arheologice ce cuprinde informații succinte despre 300 de situri și descoperiri, datorită celor 73 de planșe, care acoperă toate problemele discutate în text, volumul de față ar putea fi un ghid printre evenimentele istorice spectaculoase nu numai pentru publicul larg, dar și pentru studenții, tot mai puțin

pasionați de arheologia „Mileniului întunecat”.

Volumul a fost editat în condiții grafice foarte bune, cu ilustrație alb-negru și color, regretabilă fiind doar absența unui rezumat într-o limbă de circulație.

Andrei Măgureanu

Csanád Bálint, *Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe*. Anhang: Pál Sümegi, *Geologische und C14-Untersuchungen am Fundort*. Varia Archaeologica Hungarica XVIb (editor Csanád Bálint), Budapesta, 2010, 667 p., 300 fig. în text

La începutul lunii iulie a anului 1799, în grădina care aparține acum Terezei Carnepișan din str. Comorii nr. 19 din localitatea Sânnicolau Mare (ung. Nagyszentmiklós, germ. Groß Sankt Nikolaus), Neza Vuin și fiul său au descoperit întâmplător și la adâncime relativ mică unul dintre cele mai impresionante tezaure din Bazinul Carpatic. Structura tezaurului este alcătuită exclusiv din recipiente de aur: șapte ulcioare (nr. 1–7)⁵, un bol cu mâner lateral (nr. 8), două boluri cu cataramă ornamentate cu medalioane cu cruce (nr. 9–10), două pahare (nr. 11–12), două vase cu cap de taur și picioare de felină (nr. 13–14), două patene (nr. 15–16), un riton (nr. 17), un vas de băut cu cap de animal (nr. 18), o pixidă (nr. 19), două boluri cu cataramă ornamentate cu cruce ajurată, respectiv cu un grifon luptând cu un animal (nr. 20–21) și două pocale (nr. 22–23), unele împodobite cu diferite scene mitologice – toate la un loc cântărind aproape 10 kg. Din tezaur ar fi făcut parte și o cruce de aur, care însă nu a putu fi recuperată.

Tezaurul expus astăzi la Kunsthistorisches Museum din Viena a trezit de la început interesul cercetătorilor și a stârnit mereu admirația iubitorilor de scule vechi. De multe ori însă, cei care au încercat deslușirea mesajului acestor „urme de aur ale secolelor întunecate” s-au lăsat conduși de impulsuri politice, romantice sau naționaliste în încercarea de a integra tezaurul în diversele lor istorii naționale. Paradigmatice sunt în acest sens aserțiunile academicianului R. Theodorescu în al său *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1401)*, Editura Meridiane, București, 1976⁶: „caracteristicile stilistice ale vaselor ...eclectismul decorăției lor, ce mărturisesc o epocă și o regiune de făurire cu ateliere în care Bizanțul, Islamul și Orientul Îndepărtat își uneau repertorii de forme și motive sau procedee tehnice – de la relief plat al decorului cizelat, până la fondul punctat al unor câmpuri ornamental aidoma celor din arta sasanidă și avarică, de la motivele geometrice atipice, până la geometrizarea și stilizarea progresivă a acantului și a palmetei, regăsită din Persia până în Moravia, iar de aici la naturalismul redării figurii umane și la artificialul reprezentării

animalelor fabuloase”, ne deslușește eruditul istoric de artă (p. 102–103) și conchide cu aceeași anvergură de invidiat: „împărțite în diverse grupe tipologice și legate, rând pe rând, de unele ateliere de la Pliska sau din alte centre dunărene din secolul al IX-lea (Vidin, Dristra), de ateliere caucaziene din secolul al X-lea și din Ungaria începuturilor de secol XI (Esztergom), ca și de unele ateliere locale din Banat (cazul pieselor nr. 3, 4 și 18) vasele de care vorbim au fost raportate tot mai mult în ultima vreme la chiar regiunea în care au fost descoperite, mai precis spus la feudalii din Banat, de după anul 1000, precum deja amintitul Ahtum din Cenadul cel atât de de apropiat de Sânnicolau Mare” (p.105). În fața acestei situații sunt de acord împreună cu Csanád Bálint că „tezaurul așteaptă o nouă și o altfel de prelucrare, care trebuie efectuată de un colectiv de lucru” (p. 39), și nu putem decât saluta efortul lui Cs. Bálint de a fi oferit lumii științifice această nouă și extrem de cuprinzătoare analiză a mult discutatului și disputatului tezaur. După o analiză critică a contribuțiilor celor mai importanți savanți care s-au ocupate de problematica tezaurului, din care nu lipsesc aprecieri extrem de nefavorabile asupra contribuțiilor lui R. Florescu sau I. Barnea, dar și favorabile asupra opiniilor lui M. Rusu, autorul își concentrează atenția asupra a celor două mari teorii ale atribuirii tezaurului.

În capitolul III (p. 111–140) este supusă unei minuțioase analize teoria apartenenței protobulgară, iar cu ajutorul unor argumente arheologice și istorice este pusă în evidență inconsistența ei.

Capitolul IV este dedicat teoriei provenienței maghiare a tezaurului (p. 141–152). Pe baza analizei comparative a modului de redare a animalelor fantastice pe vasele tezaurului și pe piese de inventar din secolul X, dar și a unor modalități ornamentale, Cs. Bálint consideră că teoria după care „tezaurul ar fi o operă de artă a orfverriei a maghiarilor epocii cuceririi și/sau un serviciu de masă aflat în posesia lor... va deveni o curiozitate a istoriei cercetării cum a fost cazul și cu celelalte teorii care s-au dovedit a fi nefondate” (p. 152).

Atribuirea vaselor tezaurului unor medii culturale atât de diverse a impus un periplu în cele mai importante zone ale orfverriei din perioada medieval timpurie. O primă zonă investigată este cea a orfverriei orientale (capitolul V, p. 153–261). Mult invocata orfverrie sasanidă se dovedește a fi, atât din punct de vedere al materialului folosit cât și a formelor de vase sau a ornamenticii practicate, irelevantă pentru încadrarea cronologică și culturală a tezaurului (p. 157–176). La același rezultat negativ se ajunge și în urma investigației exemplarelor reprezentative ale orfverriei Asiei Centrale (p. 176–201). Ceea ce se poate deduce din această analiză comparativă este că anumite tehnici sau detalii tipologice care ar putea fi invocate se explică mult mai lesne prin intermediul orfverriei bizantine. Nici alte zone în care se practica o orfverrie de un nivel comparabil cu cel al pieselor tezaurului, cum este cea din

⁵ Numerotarea vaselor după J. Hampel, *Der Goldfund von Nagy- Szent-Miklós sogenannter „Schatz des Attila”. Beiträge zur Geschichte der Völkerwanderungsepoche*, Budapest, 1885.

⁶ Aici, pe lângă o serie de tezaure sau morminte fastuoase din spațiul Dunării Inferioare, se fac considerații de largă respirație despre splendidele podoabe din tezaurele și mormintele princiare din spațiul intracarpatic al României (tezaurele de la Șimleul Silvaniei, mormintele princiare de la Apahida etc.), spațiu care după toate considerentele geografice sau culturale aparține bazinului hidrografic al Dunării Mijlocii. Asupra diferențelor cultural-geografice dintre cele două spații: R. Harhoiu, D. Spănu E. Gáll, *Barbari la Dunăre*, Cluj-Napoca, 2011, p. 7–18, 77–78, fig. 1.

lumea islamică, din întinsa stepă eurasiatică, din lumea hazardă sau din zona Caucazului, nu oferă, după Cs. Bălint, nici din punct de vedere formal și nici ornamental sugestii demne de luat în seamă pentru descifrarea multiplelor mesaje ale pieselor tezaurului. Un material ilustrativ deosebit de bogat și variat sprijină de fiecare dată în mod convingător opinia autorului.

Capitolul VI este dedicat analizei comparative a vaselor de la Sănnicolaul Mare cu produse ale orfverriei bizantine (p. 261–311). Chiar și o scurtă privire asupra orfverriei bizantine a vaselor din metal prețios din secolele V–X pune în evidență o anumită legătură formală cu numai patru tipuri de vase din tezaur, și anume ulciorul, patena, bolul cu mâner lateral și poculul. Se pot stabili legături și cu elemente ale ornamenticii bizantine: împodobirea întregii suprafețe la ulcioarele nr. 2 și 7, scene de inspirație bizantină la ulciorul nr. 7, dar și folosirea unor detalii ornamentale (ex.: brăurile care împodobesc gâtul la ulcioarele nr. 1–2, 5–6). Tot de origine bizantină sunt scenele care înfățișează lupte de animale. Lipsesc însă scene sau teme creștine sau, cu excepția ulciorului nr. 7, teme și idile antice, ceea ce-l face pe autor să considere, paradoxal după părerea mea, că „în întregul ei ornamentica vaselor nu are nici un caracter bizantin” și că „modul de decorare caracteristic și elementele decorative ale vaselor de metal bizantine nu se regăsesc la ele”. Pentru a ieși poate din impas, Cs. Bălint crede că acele elemente de origine bizantină nu se regăsesc în mediul lor originar pe vase de metal, ci în alte domenii ale artei bizantine. Se admite însă că „tezaurul de la Nagyszentmiklós a luat naștere parțial sub influența culturii bizantine” (p. 269), dar și că „tezaurul aparține din punct de vedere al materialului, al tipologiei și al ornamenticii unei alte culturi” (p. 312). Fără să intrăm în problemele legate de atribuirea „părții avară” a tezaurului de la Vrap din Albania culturii bizantine provincial-balcanice – discutate în contextul analizei vaselor de metal din secolele VI–X din Peninsula Balcanică (p. 274–300) – suntem de acord atât cu excluderea din discuția științifică a așa-numitului „tezaur de la Eerske” (sau „tezaurul avar de la Sotheby”), dar și cu faptul că „este o modă astăzi, în principiu însă este naiv să credem, că cercetările științelor exacte sunt obiective în fiecare caz în parte și pot decide totul” (p. 299).

Pentru a identifica acea cultură de care aparține sunt atrase în analiză vasele din metal din secolele VI–X din Bazinul Carpatic (capitolul VII: p. 312–323). Analiza efectuată scoate în evidență că, începând cu secolul VII, în mediul cultural atribuit avarilor începe cristalizarea unei orfverrie independente și uniforme (p. 323). În același timp reiese că o serie de tipuri de vase specifice orfverriei Bazinului Carpatic, cum este ritonul documentat adeseori în morminte avar, la care se adaugă bolurile cu mâner lateral precum cel de la Vrap din Macedonia și mai ales de la Ada din Serbia, dar și pocalele de tip Ozora, se leagă între ele prin exemplarele asemănătoare de la Sănnicolaul Mare și reprezintă argumente convingătoare de legarea tezaurului de structura de putere avară (p. 323).

După o serie de importante considerente teoretice „despre asemănarea tipurilor de imagini” (capitolul VIII: p. 325–414) în care, după o introducere (p. 325–328) și un stadiu al problemei (p. 329–331), este tratată, pe alocuri cu tente aproape mesianic-imperative, „răspândirea fenomenelor culturale și a tipurilor de imagini”. Urmează apoi un mic subcapitol care este „recomandat atenției arheologilor” (p. 331–334). Încărcate de reflecții teoretice sunt și capitolele despre „tratarea reprezentărilor scenice în cercetarea evului mediu timpuriu din Bazinul Carpatic (p. 334–341)” sau despre „tratarea asemănărilor în cercetarea artei evului mediu timpuriu a unor cercuri culturale” (p. 342–346).

Mai interesante și în legătură directă cu tezaurul mi se par aprecierile referitoare la „gradele de comparație și tezaurul de

la Sănnicolaul Mare” (p. 347–413), unde prin prisma diferitelor grade de asemănare: a „paralelelor”, a „analogiilor” și a „identităților” se definesc mai limpede caracterele specifice ale scenelor analizate. Astfel, de pildă, stabilirea paralelismelor „scenei înălțării celeste” de pe vasele nr. 2 și 7 ne dezvăluie că avem de-a face cu un tip de imagine răspândit din antichitate în Asia Centrală și care a fost apoi adoptat în Bazinul Carpatic (p. 356). Și tot pe baza analizei paralelismelor scenei „vânătorii celeste” de pe vasul nr. 2 se evidențiază că acest tip de imagine, este adevărat de origine sasanidă, se regăsește și în Bizanț atât în formulă sasanidă, cât și în formulă proprie. Deosebirile sesizate în compoziție, modul de redare al temei, detaliile obiectelor reprezentate pledează însă împotriva originii sale sasanide. Paralelisme mult mai strânse leagă reprezentarea călărețului de la Sănnicolaul Mare de reprezentarea călărețului de pe agra de piept discoidală din mormântul 144 al cimitirului avar de la Mödling de lângă Viena și pun astfel în evidență relațiile avar ale acestui vas.

Analiza analogiilor scenei „conducătorului victorios” (vasul nr. 2) relevă de fapt o aparentă lipsă de analogii și aceasta datorită faptului că orfverul a contopit aici două tipuri de imagine de sorginte diferită – imaginea dușmanului înfrânt probabil de origine bizantină și cea a călărețului, preluată poate din orient. De altă parte, analogiile grifonului din medalionul vasului nr. 20 cu reprezentări pe plăci de centură din Bazinul Carpatic pun în evidență din nou relațiile avar ale tezaurului. Extrem de interesantă este analiza identităților, prin care autorul înțelege totala concordanță dintre două obiecte, cu observația că în materialul arheologic aceasta este de fapt de neatins. Astfel, analiza comparativă a bolurilor cu catrame cu medalioane cu cruce (vasele nr. 9–10) a reliefat, pe lângă marea lor asemănare, o serie de mici deosebiri, care sunt explicate prin existența unor comanditari diferiți și a unor meșteri diferiți, caracterizați printr-un înalt profesionalism. Apoi, micile deosebiri observate la vasele cu picioare de felină și cap de taur (vasele nr. 13–14) se explică prin libertățile pe care și le-a permis orfverul. Marea asemănare observată la vasele amintite, care își are izvorul în solicitările comanditarului, ar fi după autor un indiciu al nașterii tezaurului într-un „mediu diferit de practicarea orfverriei legată de obiceiurile de masă ale marilor civilizații medievale timpurii (China, Iranul, Bizanțul, regatele vest- și sudeuropene)” (p. 397).

Mediul diferit de practicarea orfverriei legată de obiceiurile de masă ale marilor civilizații medievale timpurii este căutat în capitolul IX în care se analizează elementele relațiilor avar sau de epocă avară ale pieselor din tezaur (p. 415–582). Pe lângă inscripțiile cu caractere runiforme (vasele nr. 2–6, 8–12, 15–17, 22–23), cu analogii surprinzătoare cu inscripția cu caractere runiforme de pe tubul de os pentru ace de la Sarviz, o serie de alte elemente pun în evidență relații strânse cu mediul cultural al caganatului avar. Chiar dacă tipul de ulcior reprezentat de vasul nr. 2 a fost considerat de sorginte sasanidă, Cs. Bălint atrage atenția că acesta a fost preluat acolo din mediul roman și era cunoscut și în Bazinul Carpatic. Și tot înspre Bazinul Carpatic ne îndreaptă atenția și redarea cămășii de zale a vânătorului călăreț din medalionul ulciorului nr. 2. Asupra relației cu agra de piept de epocă avară târzie de la Mödling, pe care este înfățișat un călăreț îmbrăcat cu cămașă des zale, am făcut aluzie mai sus. Asemenea cămăși de zale sunt cunoscute și în mediul gepid⁷, alamanic sau franc cu mult înainte de secolul IX (cum s-a presupus), și reprezintă un alt element al relației avar a tezaurului.

⁷ La exemplele amintite de Cs. Bălint adăugăm fragmentele de zale asemănătoare din mormântul 39 de la Galații Bistriței: R. Harhoiu, *Rev. Bistriței* 22, 2008, p. 190, 201.

Pe lângă o serie de elemente formale, cum ar fi corpul aplatizat al ulciorul nr. 7, sau decorative (brâu ornamental al gâtului ulcioarelor nr. 2 și 7, reprezentarea cocorului pe ulciorul nr. 7), care sunt de sorginte bizantină, altele pun în evidență relații cu lumea avară a Bazinului Carpatic a ultimei părți a secolului VII (ființele cu corp de felină sau de cal și cu față umană sau modul de redare ușor neîndemânatic al feței umane) (ulciorul nr. 7). Pe de altă parte, analogiile strânse ale bolului cu mâner lateral (vasul nr. 8) cu bolul de la Ada din Serbia împreună cu ornamentica sa pledează pentru o încadrare cronologică în epoca avară târzie și par a sta în legătură cu orfevreria provincială bizantină (p. 484). În schimb, bolurile cu cataramă (vasele nr. 9–10) au fost încadrate datorită formei crucii cu ornamente în formă de stropi în secolul VII, în epocă avară mijlocie și create într-o regiune sub influență bizantină.

Insolite și străine altor cercuri culturale sunt vasele nr. 13–14 cu cap de taur și picioare de felină. Chiar dacă reprezentarea taurului apare în Europa, în secolul V de exemplu pe șatonul unui inel de la Brașov sau pe placa fibulelor de la Gava⁸, sau cum menționează Cs. Bălint și în perioada avară, vasele reprezintă o făptură compozită care nu apare în alte medii culturale și care pe baza unor mici detalii ornamentale au fost încadrate în epoca avară târzie, mai precis în a doua jumătate a secolului VIII. Ne-am fi așteptat la o analiză mai aprofundată a extrem de bogat ilustrate patene (vasele nr. 15–16), încadrate și ele în aceeași vreme. În „primele treimi” ale secolului VII a fost încadrat ritoșul cu inscripții. Este un tip de vas care, cu excepția piesei din bogatul mormânt de la Mala Pereșcepina din bazinul Niprului, apare numai în Bazinul Carpatic. În schimb, pixida (vasul nr. 19), în care se împletesc elemente locale, bizantine și apusene, a fost considerată un produs avaric din a doua jumătate a secolului VIII. Sugestive sunt în acest sens analogiile din orfevreria carolingiană sau bizantină a secolului VIII, dar și formele asemănătoare de vase din contexte avare târzii. În aceeași perioadă a fost încadrat și bolul cu cataramă nr. 20. Pentru încadrarea piesei în a doua jumătate a secolului VIII ar pleda, în afara modului de reprezentare a grifonului din medalionul vasului, cu analogii în mediul avaric târziu, bizantin sau carolingian, un mic detaliu ornamental, și anume reprezentarea maxilarului superior printr-un arc dublu (dinte?), detaliu ornamental care apare și la grifonul de pe vasul nr. 2, dar și la cel de pe pixidă (vasul nr. 19) și care reprezintă după Cs. Bălint „o specialitate avară” (p. 525). La aceasta se adaugă și un alt minuscul detaliu ornamental întâlnit numai în Bazinul Carpatic și numai în epocă avară târzie. Este vorba de câmpuri de împunsături fine care apar pe corpul animalelor de pe pixidă și de pe vasul nr. 20, pe mustața animalului redat pe vasul cu cap de taur și corp de felină nr. 13, elemente care pledează pentru încadrarea lor în ultima parte a secolului VIII (p. 527). Cele două pocale (nr. 22–23) sunt atestate numai în Bazinul Carpatic și numai în epocă avară mijlocie și reprezintă un alt argument important pentru atribuirea avară a tezaurului.

Ultima parte a întinsului capitol IX a fost dedicat cronologiei vaselor (p. 544–582). Pe baza gradului de finețe al

aurului și având în vedere legăturile dintre inscripții, gradul de uzură al vaselor, dar și rezultatele analizei torților, a medalioanelor bolurilor etc., se stabilesc nouă „faze tipocronologice”, sugestiv ilustrate de tabelul de la p. 577, fig. 283. Nu-mi este însă foarte limpede ce vrea să însemne că „*prin fază se înțeleg deosebiri în aceeași perioadă*” (p. 574). Primei faze, datată în jurul mijlocului secolului VII, îi aparține ritoșul (vasul nr. 17). Faza 2 (treimea de mijloc a secolului VII) este reprezentată iarăși printr-un singur vas – bolul cu cataramă nr. 9. Ultimului sfert al secolului VII îi aparțin mai multe faze: faza 3 – cu bolul cu cataramă nr. 10 și pocalele nr. 22–23; faza 4 – cu paharele nr. 11–12; faza 5 – cu ulciorul nr. 7; și faza 6 – cu ulcioarele nr. 3 și nr. 4. Sfârșitul secolului VII și secolului VIII îi aparține faza 7, în care au fost încadrate bolul cu mâner lateral (nr. 8) și trei ulcioare (nr. 1, 5–6). Celei de a doua jumătăți a secolului VIII îi aparține faza 8, reprezentată prin cele două patene (nr. 15–16), cele două vase cu cap de taur și picioare de felină (nr. 13–14), pixida (nr. 19) și două boluri cu cataramă ornamentate cu cruce ajurată, respectiv cu un grifon luptând cu un animal (nr. 20–21). Spre deosebire de alți specialiști, ulciorul pe care este înfățișat conducătorul biruitor (nr. 2) este plasat la sfârșitul secolului VIII, datorită, printre altele, concordanțelor stilistice cu pixida (nr. 19) și cu bolul cu cataramă ornamentat cu lupta dintre grifon și animal (nr. 21), dar și datorită lipsei de uzură.

Piese componente ale tezaurului reflectă o împletire de elemente ale mai multor iradiieri culturale de sorginte avară, bizantină, centralasiatică, vesteuropenă, care focalizează în Bazinul Carpatic, regiunea în care s-a născut tezaurul și care „a fost proprietatea unei familii nobiliare din secolele VII–VIII (poate al celui Boila din inscripțiile de pe vasul nr. 21), ce a trăit în jumătatea sudică sau /și estică a Bazinului Carpatic și a avut mereu posibilitatea de a comanda lucrări orfevrilor de cultură bizantină” (p. 624).

Unele aserțiuni psihanalitice referitoare de exemplu la presiunile psihice care îi pot influența de multe ori pe emigranți (adică pe emigrantul și „pe atunci încărcatul de ani” K. Horedt) (p. 98), și tot acolo unele digresiuni pseudolingvistice cum sunt acelea legate de folosirea cuvântului „monostor”, puteau fi evitate. Interesantă ar fi fost și o analiză aprofundată a sferei de întrebuintare a acestor impresionante produse ale orfevreriei din Bazinul Carpatic.

La capătul acestui uriaș, pe alocuri încântător periplu și în urma unei spectaculoase analize, în care cu acribie, stăruință, cu multă profunzime și cu o erudiție rar întâlnită se aduc argumente hotărâtoare pentru încadrarea cronologică a tezaurului în perioada avară mijlocie și târzie (a doua jumătate a secolului VII – sfârșitul secolului VIII) și implicit pentru atribuirea lui structurii de putere a caganatului avar. Cele 600 de figuri completează în mod fericit rigurozitatea demersului, toate la un loc punând o temelie solidă viitoarelor investigații ale acestui solitar și unic monument.

Radu Harhoiu

Gheorghe I. Cantacuzino, *Începuturile orașului Câmpulung și Curtea Domnească. Aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung*, Editura Academiei Române, București, 2011, 237 p. (146 p. text și 89 planșe)

Acest volum referitor la Câmpulung, ieșit de curând de sub tipar, completează, în modul cel mai fericit, trioul lucrărilor despre vechile capitale medievale ale Țării Românești – Curtea de Argeș și Târgoviște. Lucrarea încununează eforturile depuse, timp de mai bine de un sfert de veac, de către un om cunoscut

în breasla arheologilor drept *Prințul*, ce și-a dedicat întreaga activitate, cu deosebită acribie, monumentelor istorice. O parte dintre elementele analizate în volum erau cunoscute deja dintr-o serie de studii pe care autorul le publicase în diverse reviste. Problemele sunt însă reluate, sistematizate și adesea reinterpretate,

¹ R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1997, p. 86.